

Martin von Cochem három purgatóriumtörténete

Szövegváltozatok és metamorfózisok

KNAPP Éva

irodalomtörténész, az MTA doktora

ORCID: 0000-0002-5387-3556

Three purgatory stories by Martin von Cochem: Text variants and metamorphoses

Abstract | Among the popular prayer books of Martin von COCHEM (1630–1712) which were published in hundreds of editions, *Guldener Himmels-Schlüssel* [Golden Heaven Key], first published in 1690, is an unusual compilation in several ways. This text is one of the first devotional works by Pater Martin without a Latin pre-edition or earlier version. The title page offers information about the structure of the publication, which is unusual for prayer books. The first part consist of three “terrifying” (erschrecklich) purgatory stories, with which the author aims to promote the use of the prayer book in order for souls to escape from purgatory. The following study focuses on three purgatory stories edited into the compilation called „*liber Historico-precatorium*” by the censors and their narrative environment in the oeuvre.

Keywords | Martin von COCHEM, purgatory, soul redemption, exemplum, prayer book

Martin von Cochem (1630–1712) több száz kiadásban megjelent közkedvelt imádságoskönyvei közül az 1690-ben először napvilágot látott¹ *Guldener Himmels-Schlüssel*² (Dillingen, Johann Caspar Bencard) több tekintetben rendhagyó összeállítás. Alcíme szerint célja, hogy használatára révén lelkek szabadulhassanak ki a purgatóriumból („Zu Erlösung der lieben Seelen deß Fegfeurs”). Egyúttal Pater Martin egyik első olyan áhitatirodalmi kiadványa, melynek nem készült latin nyelvű előkiadás vagy változata. Olvasását elsősorban az istenfélő, áhítatos nőknek ajánlotta („Zum sonderlichen Gebrauch deß andächtigen Weiber-Geschlechts”). A szerző e javaslata az új kiadások címlapján folyamatosan ismétlődik, és Pater Martin *Baumgarten*jeitől eltérően ennél az összeállításnál nem eladást segítő reklámfogás.³ A kötet dedikációja I. Lipót német-római császár, magyar király harmadik feleségének, a köztudottan vallásosságáról és műveltségéről ismert Pfalz–Neuburgi Eleonóra Magdolna Teréziának szól.⁴ Eleonóra császárné jellegzetes hajviseletű, gyöngy nyakláncos, ismeretlen művész által festett portréja⁵ felismerhető a rézbe metszett, kvalitásos, de szignálatlan címlapelőzők címre utaló kulccsal a kezében feszület előtt térdelő nőalakján, akinek lábánál a párnára helyezett felségjelvények között látható a német-római császári korona.⁶ A metszet

- 1 Konradin ROTH, *P. Martin von Cochem 1634–1712: Versuch einer Bibliographie* (Koblenz-Ehrenbreitstein: [s. n.], 1980), 93–112; Konradin ROTH, „Das Verzeichnis der Schriften des P. Martin von Cochem: Versuch einer Bibliographie”, in Konradin ROTH, Peter SCHERL und Reinhold SCHOMMERS, *Pater Martin von Cochem Kapuziner 1634 Cochem – 1712 Waghäusel: Festschrift zur eier des 350. Geburtstages in seiner Heimatstadt*, 45–71 (Cochem: Kirchengemeinde St. Martin Cochem, 1984), 59; Reinhold SCHOMMERS, „Übersicht über die Auflagen der Werke Pater Martins”, in ROTH, SCHERL und SCHOMMERS, *Pater Martin...*, 72.
- 2 A cím típuscím, több 1690 előtt megjelent nyomtatvány ismert ezzel a titulussal, így például Balthasar OSTEN, *Clavis Coeli, Güldener Himmels-Schlüssel Oder Andechtige Seufftzer und Gebete [...] Nach Anleitung der H. Sontäglichen Evangelien [...]* (Jehna: Steinmann – Preslaw: Eytings und Perferts, 1615); Johann FEYERABEND, *Clavis coeli: Glaubiger Christen beweter Himmelschluessel [...]* (Olssen: Johannes Boesemesser, 1616); Theodore DUPLAN, *Altera clavis coeli, misericordia sive elemosyna [...]* (Ruraemundae: [s. n.], 1676).
- 3 A *Baumgarten*ek címlapján különféle, férfiaknak és nőknek címzett „ajánlások” váltakoztak, így például néhány magyarországi kiadáson: „Zu sonderlichem Dienst Des andächtigen Weiber-Geschlechts” (1741); „Nynj pak na Slowenský preložené. Pro Osobu Mužsku” (1743); „Pro gednukaždau horliwau Osobu Ženskau sporádaná” (1767); „Prospesné a pre Osobu Mužsku, a Ženská sporádané” (1813). KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon, Harmadik rész: Baumgarten* (Zebegény: Borda Antikvárium, 2019), 53, 54, 57, 76; vö. még Edith SAURER, „Bewahrerinnen der Zucht und der Sittlichkeit: Gebetbücher für Frauen – Frauen in Gebetbüchern”, *L’Homme: Europäische Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* 1 (1990): 37–58, 44.
- 4 MARTIN VON COCHEM, *Guldener Himmels-Schlüssel [...]* (Dillingen: Johann Caspar Bencard, 1690), (2v–)(4v.
- 5 Wien, Kunsthistorisches Museum, Bilddatenband, a festmény 1680-ban készült. Hozzáférés: 2021. február 28, [Wikipedia](#).
- 6 Az ábrázolás egyre stilizáltabb formában a későbbi kiadásokból sem hiányzik. Nem véletlen, hogy Wolfgang Brückner, aki a *Goldener Himmels-Schlüssel* 1801-es augsburgi kiadását használta, az ekkorra már stilizált címlapelőzők palástos nő alakját a Krisztus kereszttjét megtaláló Szent Ilonával azonosította. Brückner nem tesz említést az első kiadás dedikációjáról és annak címzettjéről, valamint e kiadás címlapelőzőkéről. Wolfgang BRÜCKNER, „Die Legendensammlung des Martin von Cochem: Narrative Popularisierung der katholischen Reform im Zeitalter des Barock”, *Simpliciana: Schriften der Grimmelshausen-Gesellschaft* 21 (1999): 233–258, 235–236, 7. jegyzet.

megrendelője – valószínűleg a szerzővel egyetértésben – az epistola dedicatoria aláírója, Johann Caspar Bencard lehetett, aki már az imádságoskönyv első kiadására megszerezte a privilegium caesareumot, valamint a kapucinus rend rajnai provinciája minister provinciálisának nyomtatási engedélyét (1689. június 16.) tizenkét évre.⁷

A különféle engedélyekkel⁸ felszerelt kötetben a dedikáció után és az engedélyek előtt olvasható Pater Martin nőknek címzett („An das sambtliche andächtige Weiber-Geschlecht”) előszava (Vorred), melyben javaslatot tesz arra, hogy a megszólítottak mikor és milyen időbeosztással végezzék a kötet imádságait, ezzel hatékonyan segítve a purgatóriumi lelkek szabadulását. Az előszóban a további figyelemfelhívások egyikeként szerepel az is, hogy a kötet imádságai nem ismétlik a szerző korábbi imádságoskönyveinek szövegeit.⁹ Végül Pater Martin itt fejezte ki reményét, hogy az első részhez tartozó történetekhez illesztett ábrázolások és az első két rész elolvasása meggyőzi a kötet használóit a lélekszabadítás fontosságáról.¹⁰

A kiadvány imádságoskönyvektől szokatlan szerkezetéről elsőként a címlap tájékoztat. Eszerint az első részben (Theil) három, tizenkét rézmetszettel kísért „rémisztő” (erschrecklich) purgatóriumtörténet olvasható („mit [...] zwölf Kupfferstichen, die Grausamkeiten der Peinen deß Fegfeuers erklärt werden”). Ezt tanítás követi a második rész három fejezetében arról, hogy milyen hasznos a tisztító tűzben szenvedő lelkékért imádkozni („wie nutzlich es seye für die liebe Seelen betten”), majd az elvégzendő áhítatok a harmadik részben találhatók. A szerkezet e hármas tagolását megismétli az *Inhalt dises Himmel-Schlüssels* a számozott első oldal előtt,¹¹ és innen értesülünk a harmadik rész harmincnégy tematikus imádság egységéről. Az összeállítás e szokatlan felépítésére kitért Sylvanus Artzfeld és Dionysius Luxemburg teológiai approbatiója, melyben a munkát – tekintettel a kompozícióra – „librum Historico-precatorium”-ként nevezik meg, értékelve a szerző fáradozását.¹²

Az első kiadás valószínűleg nem aratott tetszést, mert az 1691-ben megjelent második kiadás („Der andere Truck” Dillingen, J. C. Bencard) címlapján a „merklich vermehrt und verbessert” kitétel olvasható. E kiadásban a „Censura theologorum Ordinis”-ből („Weissenhorni, 24 Julij, 1691”) kitűnik, hogy a tiroli kapucinus provincia minister provincialisa, Bernardus Salisburg utasítására Constantinus Warasdinus kapucinus gvárdián megvizsgálta a kötet módosított szerkezetét és tartalmát, s engedé-

7 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690),)(1r–)(2r.

8 Facultas Reverendissimi P. Generalis: „Florentiae 23. Aprilis, Anno 1689”; Approbatio Duorum Theologorum: „Confluentiae, 31. Martii, Anno 1689”; Censura Ordinarij: „August. die 28. Januar. 1690”. Uo.,)(7r–v.

9 A tisztító tűzben szenvedőkért végzett áhítatok a mai napig kedveltek. Rómában (Lungotevere Prati 12) külön múzeuma (Museo delle Anime del Purgatorio) van a purgatóriumi lelkek földi jelentkezését tanúsító tárgyaknak, melyet 1917-ben nyitottak meg a Sacro Cuore del Suffragio templom sekrestyéjében.

10 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690),)(5r–6v.

11 Eszerint a második részben „seynd erstlich sechs Nutzbarkeiten [...] Darnach eine leichte Weiß vil Seelen zu erlösen: Drittens kräftige Weiß sein Gebett und Werck zuverrichten.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690),)(2v.

12 „[...] in cuius parte prima verissimas aliquot de horribilibus Purgatorii poenis historias cum energia profert [...]”. MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690),)(7r–v.

lyezte a bővített és jobbított („[...] in pluribus augmentarum, et per totum melioratum”) tartalmú *Guldener Himmelschlüssel* kinyomtatását.¹³ Pater Martin e kiadás számára két-részzessé alakította át az összeállítást. Az első egység három fejezetre tagolt érzékletes oktatás a tisztítótűzről. Ennek tartalma: 1. „Die Grausamkeit deß Fegfeurs” címmel a három purgatóriumtörténet; 2. „Die Nutzbarkeit und leichte Weiss den Seelen zu helfen”, azaz miként lehet haszonnal segíteni az itt szenvedő lelkeket; 3. végül a segítő igyekezet várható eredményéről („und dan eine schöne Manier seine Werck fruchtbarlich zu verrichten erkläre wird”). Eszerint az első kiadásban még önálló első rész három története („historias”) betagolódt a korábbi második rész elejére, s így némileg veszített kiemelt jelentőségéből. A második egység az imádságrész harmincnégy helyett tizenhat részben („in sechszeihen Theilen”). További jelentős változás, hogy az első kiadás purgatóriumtörténeteibe illesztett tizenkét látványos rézmetszet az általam ismert későbbi kiadások egyikében sem tűnik fel, és az új kiadások némelyikében a tizenhat részes imádság tematikát díszíti rézmetszetsorozat.¹⁴ Ez az átalakított szerkezet állandósulni látszik a későbbi *Guldener-*, *Goldener-* és *Grosser Goldener Himmel-schlüssel*-kiadásokban, s némelyikben megérte a 20. századot.

A felsorolt címenek az általam ismert úgynevezett „nagy” *Himmelschlüssel*-kiadások terjedelme hétszáz oldal körül van. Egy részük további sajátossága, hogy bár jelzik a kötet első egységét élén a három történettel, ez mégsem található a kiadások minden példányában. Elhagyásuk minden valószínűség szerint kiadói döntés lehetett.¹⁵ A „nagy” *Himmelschlüsseleken* kívül a további, Pater Martin ezen összeállításán alapuló *Himmelschlüssel* gyűjtőcímű kiadások között különféle címvariánsok¹⁶ találhatóak, s ezek mindegyike a három purgatóriumtörténet nélkül, módosított szerkezettel és rövidebb tartalommal látott napvilágot.

Az alábbiakban megvizsgálom az imádságoskönyvbe szerkesztett három purgatóriumtörténetet, ezek elbeszélő környezetét az életműben, Pater Martin írói koncepcióját és hivatkozás stratégiáját, a szövegek módosulását a *Himmelschlüssel*-kiadásokban és „megérkezésüket” Magyarországra.

A Himmelschlüssel-történetek

Pater Martin a *Guldener Himmels-Schlüssel* első részében három különösen hatásosnak vélt történettel kívánta az imádságoskönyv használóinak figyelmét felkelteni a tisztítótűzben szenvedő lelkekre. Ezek célzatosan, az érzékeny hatva mutatják be a purgatórium „tájait” és az itt szenvedők kínjait. A szövegek kiválasztásánál fontos

13 Ez a részletes 1691-es censura 1741-ig ismétlődik, 1746-ban azonban már rövidebb és egyszerűbb a szövege.

14 Ezek a rézmetszetek olyan ismert ikonográfiai toposzok, melyeknél a képmező alsó részére, általában egynegyedére egy-egy sematikus tisztítótűzben szenvedő lelkeket ábrázoló jelenetet helyeztek el.

15 Ebben a körülményben lehetséges, hogy a kiadók és/vagy vásárlók visszajelzései, idegenkedésük nyilvánult meg az imádságoskönyvekben szokatlan első résszel és annak tartalmával kapcsolatban.

16 Így például a leggyakoribbak: *Der kleine Himmelschlüssel*; *Der mittlere Himmelschlüssel*; *Neu-verbesserte Himmels-schlüssel*.

szempont lehetett a középkorban „kidolgozott” túlvilági kartográfia minél részletesebb megjelenítése.¹⁷

Az első história¹⁸ egy angliai szerzetesről szól. Mivel ez – a másik kettőhöz hasonlóan – egy Dionysius Carthusianustól (c. 1402–1471) átvett történet, Pater Martin előtt rejtve maradt a szerzetes kiléte és a korábbi szövegvariánsok. A történet nem más, mint a *Visio Gunthelmi*,¹⁹ melyet Petrus Venerabilisnek tulajdonítottak.²⁰ A látomásról Dionysius Carthusianus vagy az ő forrása mindössze annyit árul el, hogy „[...] cujus visionis historiam descripsit non solum quidam notabilis religiosus, sed etiam reverendus pater dominus Petrus Abbas Cluniacensis [...]”, illetve „[...] ex libello visionis Anglicanae sumpta”.²¹ A Dionysius Carthusianusnál, majd Pater Martinnál megjelenő változat nem tartalmazza a látomás második részét a mennyország leírásával, a hitelesítő tényezők közül elhallgatja a főhős nevét és ciszterci novíciusi állapotát, s a „religiosus quidam in Anglia” purgatóriumi vezetője nem Szent Benedek, mint a látomás több középkori szövegében, hanem Szent Miklós („ductor meus (videlicet sanctus Nicolaus) [...]”).²²

A második történet a szintén kiterjedt középkori szöveghagyományú *Visio Thugdali* (Tondalus).²³ Ebben egy írországi katona, Tondalus megbetegszik, majd miután három napig élettelen (csak a szíve körül érezhető némi melegség, ezért nem temetik el), feléled, és elmondja, hogy merre járt a lelke. Az ő purgatóriumi vezetője egy angyal/örangyal.²⁴ A harmadik história az írországi Szent Patrik-purgatóriumba zárandókló Oenus (Owen, Owein) lovagról szól, aki saját elhatározásából látogatott el ide. Ő – Pater Martin szerint az előző két főhőstől eltérően – élő emberként, testben és lélekben ismerte meg a túlvilágot.²⁵

17 A purgatóriumi táj bemutatása és ábrázolása a középkorhoz képest a kora újkorban folyamatosan egyszerűsödött. Vö. például Gaby et Michel VOVELLE, *Vision de la mort et de l'au-delà en Provence d'après les autels des âmes du purgatoire XVe–XXe siècles* (Paris: A. Colin, 1970); Walter HARTINGER, ...denen Gott genad! Totenbrauchtum und Armen-Seelen-Glaube in der Oberpfalz (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 1979).

18 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 3–22.

19 Általánosan elfogadott címe: *Visio mirabilis simul et terribilis quam quidam novitius ex ordine cisterciensi vidit de gloria beatorum et penis damnatorum*.

20 „De mirabilibus, que quidem nouicius de anglia raptus in spiritu uidit et audiuit.” *Petri Cluniacensis abbatis De miraculis libri duo, cura et studio Dyonia BOUTHILLIER, Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis LXXXIII* (Turnholt: Brepols, 1988), Appendix I, Visiones, 127; Giles CONSTABLE, „The Vision of Gunthelm and Other Visiones Attributed to Peter the Venerable”, in *Revue bénédictine* 66, no. 1 (1956): 92–114. DOI: [10.1484/J.RB.4.00317](https://doi.org/10.1484/J.RB.4.00317).

21 DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber utilissimus de quatuor hominis novissimis [...] Eiusdem Colloquium de particulari iudicio animarum* (Lovanii: H. VVellaeus, 1578), 220, 227.

22 Uo., 220–227; Peter DINZELBACHER, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter* (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1981), 11; CONSTABLE, „The Vision...”.

23 Nigel F. PALMER, *Visio Thugdali: The German and Dutch Translations and their Circulations in the later Middle Ages* (München: Artemis, 1982); Manuela GLIESMANN, „Der »Blick zurück« in Texten vom Alten Testament bis ins Spätmittelalter”, in „*Texte zum Sprechen bringen*” *Philologie und Interpretation*, Hg. Christiane ACKERMANN und Ulrich BARTON, 209–218 (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009). DOI: [10.1515/9783484971509](https://doi.org/10.1515/9783484971509).

24 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 23–36.

25 Uo., 36–47.

A középkori látomásirodalom e 12. századi történetei²⁶ széles körben ismertek voltak Európában, elősegítették és népszerűvé tették a purgatóriumról történő társadalmi gondolkodás alakulását.²⁷ A Tnugdal (Tundal, Tondalus)-vízió 1149-ben, Owené (Oenus, Owein) 1153 körül, Gunthelmé (Gundelin) pedig 1161-ben keletkezett, illetve jegyezték le.²⁸ Magyarországi recepciójuk – Katona Lajos máig érvényes megállapítása szerint – a kódexirodalomban „elszórta található”, nagyobb részük nem önálló, hanem más szövegekben „példaként” (exemplum) szerepel.²⁹ A történetek egy része, illetve szövegekörnyezetük a magyar nyelvű kódexirodalomból sem hiányzik. A *Példák könyvében* (1510) olvasható gyakran nevető szerzetes tisztítóútbeli büntetéséről szóló exemplum közvetett forrása Owen (Oenus, Owein) lovag purgatóriumi vándorlásának függeléke (XXI-II. caput).³⁰ A *Sándor-kódex* egy részletet tartalmaz a *Visio Tnugdali*ból, az összesen huszonhat fejezetből a tizediket (*De pena sub habitu et ordine religionis fornicantium vel quacunq̄ue conditione immoderate se coinquinantium*).³¹

Owen (Oenus, Owein) lovag³² teljes történetét Esterházy Pál ösztönzésére Kralich (Kralics) István ferences szerzetes fordította magyar nyelvre a 17. században (*Sz. Patricius purgatoriumjáról való historia* [...], Béch [1662–1663], 10–72).³³ Ebben az Esterházy Orsolyának dedikált kiadványban említés szintjén rövid utalás történik a *Visio Gunthelmire* is: „karthusianus Dyenes, egy Angliay Barátnak a töb látási közül, eszt hozza elő, *de iudicio particulari*, cap. 23. utollyan:” (107). A hivatkozást követően a Gunthelmus-látomás Dionysius Carthusianus-féle változatából – mint közvetett eredetből – olvasható két oldal magyarul, melyre a kutatás – ismereteim szerint – eddig nem figyelt fel.³⁴ A fordítás „legismertebb mértékadó forrása”-ként Turóczi-Trostler József először Thomas Messingham ír hagiológus florilegiumát nevezte meg.³⁵ Ezt az álláspontját később – feltételesen – a szintén ír Seán Mac Colgan (John Colgan 1592–1658) feren-

26 Katja WEIDNER, *Erzählen in Zwischenraum: Narratologische Konfigurationen immanenter Jenseitsräume im 12. Jahrhundert* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2020). DOI: [10.1515/9783110680980](https://doi.org/10.1515/9783110680980).

27 Vö. Jacques LE GOFF, *La naissance du purgatoire* (Paris: Gallimard, 1981), 256–273; DINZELBACHER, *Vision...*, 11–26, 101–105, 199–209.

28 DINZELBACHER, *Vision...*, 17.

29 KATONA Lajos, „Túlvilági látomások codexeinkben”, *Akadémiai Értesítő* 18 (1907): 500–507.

30 Uo., 504.

31 Uo., 505–507; vö. POSONYI Erzsébet, „A Tar Lőrinc monda és a Szent Patrik purgatóriumi víziók keletkezése”, *Magyarságtudomány* 1 (1942): 26–34, 195–223; LÁZS Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján* (Budapest: Balassi Kiadó, 2016), 97–100, 271–274.

32 Werner PARAVICINI, *Fact and Fiction: St Patrick's purgatory and the European chivalry in the later Middle Ages* (London: German Historical Institut, 2004).

33 MONOK István és ZVARA Edina, „Bibliográfiái újdonságok az Esterházy-könyvtárból”, *Magyar Könyvszemle* 136, 2. sz. (2020): 144–145; vö. még HAUSNER Gábor, „A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez”, *Magyar Könyvszemle* 117, 3. sz. (2001): 332–340. DOI: [10.17167/mksz.2020.2.144-145](https://doi.org/10.17167/mksz.2020.2.144-145).

34 *Sz. Patricius purgatoriumjáról való historia* [...] (Béch: [s. n.], [1662–1663]), 107–109.

35 Thomas MESSINGHAM, *Florilegium Insulae Sanctorum* [...] (Paris: S. Cramoisy, 1624), Cap. IV–Cap. XIII; TURÓCZY-TROSTLER József, „Az ismeretlen tizenhetedik század: Szent Patricius purgatóriumáról való história”, in TURÓCZY-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom I*, 308–317, 584–585 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 311, 585. Első megjelenés: *Magyar Nyelvőr* 62 (1933).

ces szerzetes, hagiológus *Acta Triadis Thaumaturgae* (Louvain, 1647)³⁶ című munkájára módosította, megjegyezve, hogy a szövegösszevetések elvégezetlenek.³⁷

A rövid áttekintésből nyilvánvaló, hogy a Martin von Cochem által kiválasztott három történet már a *Guldener Himmels-Schlüssel*-imádságoskönyv első megjelenése előtt Európa-szerte ismert és közkedvelt volt. Úgy tűnik, ez a körülmény elősegíthette kiválasztásukat a rendelkezésre álló purgatórium-szövegek sokaságából, és ösztönözhetette imádságoskönyvbe szerkesztésüket.

A Guldener Himmels-Schlüssel három purgatóriumtörténetének elbeszélő környezete Martin von Cochem műveiben

Az életmű több pontján megtalálható a négy utolsó dologról (halál, ítélet, pokol, mennysország) történő gondolkodás. Mivel a „quattuor novissimi” összeállításokban a purgatórium nem önálló egység, általában a *judicium* (ítélet) részeként lehet rátalálni. Konradin Roth Martin von Cochem-bibliográfiája szerint 1680-ban (Frankfurt, Zubrodt) harmadik kiadásban jelent meg *Von dem Jüngsten Gericht*, majd 1686-ban *Von den vier letzten Dinge* (München, J. H. v. Gelder) címmel egy-egy önálló munka, utóbbi kiadástörténete megérte a 20. századot.³⁸

Az *Auserlesenes [...] History-Buch* 1706-ban megjelent első kötete nyolcadik részének címe a *Von dem Tod, dem Fegfeuer, und der Höllen* (Augsburg–Dillingen, J. C. Bencard).³⁹ Ugyanezen mű második kötetének első kiadása végéhez (Dillingen, J. C. Bencard, 1690) Pater Martin a bűnösök elrettentésére fűzött többek között purgatóriumi történeteket („Zur Erfüllung [...] und zur Abschreckung der [...] Sünderen [...] Historien von denen vier letzten erschrecklichen Dingen deß Menschens: nemlich vom Todt, Gericht, Fegfeuer und Höll”).⁴⁰ Egy másik elbeszéléseket tartalmazó összeállításban (*Lehrreiches His-*

36 JOANNES COLGANUS, *Triadis thaumaturgae seu diuorum Patricii, Columbae et Brigidae: trium veteris et maioris Scotiae, seu Hiberniae sanctorum insulae, communium patronorum acta, a varijs, iisque pervetustis, ac sanctis auctoribus scripta [...]* (Lovanii: C. Coenestenius, 1647). Ez a mű azonos a két évvel korábban ugyancsak Leuvenben megjelent *Acta Sanctorum veteris et maioris Scotiae, seu Hiberniae, Sanctorum Insulae [...]* második kötetével.

37 TURÓCZY-TROSTLER József, „A Szent Patricius Purgatóriumáról való Históriainak forrása?”, *Magyar Nyelvőr* 63, 1–2. sz. (1934): 31. Messingham és Colgan vonatkozó szövegének összevetését nem tudtam elvégezni, annak ellenére, hogy Colgan munkája 1997-ben újra megjelent. Hausner Gábor nem hivatkozta Turóczy-Trostler 1934. évi kiegészítő írását.

38 ROTH, P. *Martin...*, 56–57.

39 Az 1. kiadás 1687-ben (Dillingen, J. C. Bencard) jelent meg, ebben ez a rész még nem található. Vö. még Frank Alexander KURZMANN, *Die Rede vom Jüngsten Gericht in den Konfessionen der Frühen Neuzeit* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2019), 109. DOI: [10.1515/9783110617313](https://doi.org/10.1515/9783110617313).

40 Wolfgang BRÜCKNER, „Martin von Cochem »Auserlesenes History-Buch« und seine Vorbilder”, in Wolfgang BRÜCKNER, *Geschichten und Geschichte, Weltvermittlung durch narratives Verstärken*, *Volkskunde als historische Kulturwissenschaft* 11, 378–392 (Würzburg: Bayerische Blätter für Volkskunde, 2000). Első megjelenés: *Fabula* 33, 3–4. sz. (1992): 193–205. DOI: [10.1515/fabl.1992.33.3-4.193](https://doi.org/10.1515/fabl.1992.33.3-4.193).

tory- und Exempel-Buch [...], 1696) a témák betürendjébe szerkesztett négykötetes mű második részében⁴¹ Pater Martin összesen hatvan purgatóriumtörténetet közölt.

A *Das Grosse Leben Christi [...]* című munka 1689. évi frankfurti (J. M. Bencard), majd 1712. évi mainz – frankfurti (Mayer – Bencard) kiadásához a szerző szintén a négy utolsó dologról megjelöléssel („Samt einem nützlichen Zusatz oder außführlichen Beschreibung der vier letzten Dingen deß Menschens, nemlich von dem Tod, Jüngsten Gericht, Höll und Himmelreich³⁹)” készített függeléket. Ugyanezen mű müncheni 1701. évi (J. Jäcklin) kiadásának végéhez a négyből két utolsó dologról (ítélet, pokol – „Samt einer bewöglichen Beschreibung deß Jüngsten Gerichts und der Höllen³⁹)” illesztett leírást. Ezt a *Das Grosse Leben Christi [...]* későbbi kiadásainak egy része is tartalmazza.⁴²

További Martin von Cochem-művekben is felbukkannak rövidebb-hosszabb „Letzte Dinge” vonatkozások, így például az *Exercitia annua, oder Jährliche Übungen Zur Erneuerung des Geistes* (Augsburg–Dillingen, Bencard, 1705) című munkában, illetve ennek a szerzőtől átalakított újabb változatában (*Exercitia annua sive Jährliche Fürbereitung Zu einem seligen End*, Mayntz, Bencard, 1707).

A felsorolt munkákban különféle purgatórium-elbeszélések találhatók,⁴³ melyek bizonyítják Pater Martin téma iránti folyamatos érdeklődését. Áttekintve az életmű általam is hozzáférhető purgatóriumtörténeteit, felfigyeltem arra az ismereteim szerint kivételes jelenségre, hogy az egyik történet ugyanazon évben (1690) két eltérő műfajú munkában is megjelent: a *Guldener Himmels-Schlüssel* három históriája közül az első ugyanis megtalálható az *Auserlesenes [...] History-Buch* második kötetében (93. történet).⁴⁴ A történet a középkori látomásirodalom egyik ismert szövege (*Visio Gunthelmi*), mely egy angol szerzetesről szól, aki áldozócsüdtörtéktől nagyszombatig háromnapos elragadtatottságban (Verzückung) bejárta a purgatóriumot, majd a látottakat elbeszélte a kolostor apátjának. Az elbeszélés közvetlen forrásaként Pater Martin mindkét esetben Dionysius Carthusianus négy utolsó dologokról írott munkájának két, nem pontosan leírt kiadását nevezte meg.⁴⁵ Ezekon kívül a *Guldener Himmels-Schlüssel*-ben forrásként hivatkozott még Petrus Cluniacensis (Petrus Venerabilis)-re, mint akitől a történet ered. Az utóbbi említés forrásmegnevezése hiányzik, úgy tűnik, hogy ez az

41 MARTIN VON COCHEM, *Lehrreiches History- und Exempel-Buch, nach dem Alphabeth beschrieben [...]* Zweyte Theil [...] (Augsburg–Dillingen: J. C. Bencard, 1696) – imprimatur: Mainz, 1696. szeptember 29.

42 Ez a toldalék 1716-ban (München, Jäcklin) kétszáz oldal terjedelemben jelent meg „Dieser Zusatz zum ersten Theil gebunden werden” megjegyzéssel.

43 Az elbeszélések három fő típusa: 1. a purgatórium leírása; 2. a szenvedő lelkek kiváltása a purgatóriumból; 3. a purgatóriumba került lelkek helyzete, szenvedései.

44 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 3–22; MARTIN VON COCHEM, *Auserlesenes [...] History-Buch [...]*, Bd. 2 (Dillingen: J. C. Bencard, 1690), Teil 5, Von dem dritten letzten Ding, nemlich: Von dem Fegfeuer, Die drey und neunzigste Histori, 298–306.

45 16. századi kiadás például: DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578). Ez a használt kiadás; ugyanez megjelent Coloniae, M. Cholinus, 1573; 1578 és Lugduni, Rovillius, 1579 is, és korábban Coloniae, M. Nouesianus, 1535; 1547. 17. századi „recognita” és „a mendis repurgata” kiadások például: DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber utilissimus de quatuor hominis novissimis [...]* *Eiusdem Colloquium de particulari iudicio animarum* (Coloniae: B. Gualtherus, 1602; 1608 (ez a használt kiadás); 1614; 1626).

utalás egy Dionysius Carthusianustól átvett tekintélyi hivatkozás, mellyel Pater Martin nyomatékositani akarta a történet „hitelességét”.

Összevetettem az ugyanazon évben (1690) megjelent két történet szövegét.

<p><i>Auserlesenes [...] History-Buch</i> <u>Cím:</u> Von einem Mönchen auß Engelland, welcher <u>biß in den dritten Tag</u> im Geist in das <u>Fegfeuer</u> verzuckt gewesen, und <u>vil</u> erschreckliche Ding gesehen und er- zehlt hat.</p>	<p><i>Guldener Himmels-Schlüssel</i> <u>Cím:</u> Von einem Mönchen auß Engelland, welcher <u>drey Tag lang</u> im Geist in das <u>Fegfeuer</u> verzuckt gewesen, und erschreckliche Ding gesehen und er- zehlt hat.</p>
<p>Auserlesenes [...] History-Buch <u>Forrás – a történet elején</u> (298. p.): Dise erschreckliche Geschichte beschreibt uns der Gottselige Dionysius Carthusianus, in sei- nem Büchlein von den vier letzten Dingen deß Menschens: wie auch in dem Büchlein von dem absonderlichen Gericht der Seelen. Wel- cher Pater samt seinen Büchern in solchem Ansehen ist, daß ihm bißhero noch niemand widersprochen hat. Er hat 180. geistreiche Bücher geschrieben, und auch ein so gottselig Leben geführt, daß er vil Verzuckungen von Gott zu haben verdienet hat. Die Wahrheit di- ser und andern dergleichen Historien beweist er in seinem letzt gewelten Büchlein mit 20. Capittlen: nemlich von 14. biß auff das 34. Ca- pittel [...] ich nun dise Histori in meinen Him- mels-Schlüssel beschrieben hab: dennoch, weil sich die Männer seligen Buchs nicht ge- brauchen, will ich dise Histori widerholen [...]</p>	<p>Guldener Himmels-Schlüssel <u>Forrás –</u></p>
<p><u>a történetben</u> (303. p.): [...] Dionysius Carthusianus gar schön in sei- nem Büchlein, von dem absonderlichen Ur- theil der Seelen, am 18. Cap.</p>	<p><u>a történetben</u> (15. p.): [...] Dionysius Carthusianus gar schön in seinem Büchlein, von dem absonderlichen Urtheil der Seelen, am 18. Cap.</p>

<p>a történet végén (306. p.):</p>	<p>a történet végén (22. p.): [...] von dem Hochw. Abt, Petro Cluniacense: und dann von dem berühmten und andächtigen Dionysio Carthusiano (welcher 180. Gottselige Bücher geschrieben gehabt und vile Verzuckung und Offenbahrunge(n) als wahrhaftige Geschichten beschriben worden. Er beweist in seinem Büchlein de iudicio particulari animarum, durch 19. Articklen, nemlich von dem 14. biß auff den 33. Artickel, daß dise Historien der H. Schrifft und Lehr der H. Vättern gleichförmig seyn, und erörtert [...] alle zweifelhaftige Puncten [...] welche Beweißthumben ich allhier außlasse, weil sie den Weibern zu hoch, und nur von den Gelehrten mögen verstanden werden.</p>
<p>Ex Dionysio Carthus. de 4. Noviss. art. 47. et de iudicio partic. animarum, art. 23. quae duae Historiae unicum faciunt: et quod in una deest, in altera suppletur.</p>	<p>Ex Dionysio Carthusiano de 4. Novissis art. 47. In recentiori editione habetur art. 13. de poenis inferni. Et in Libello de partic. Iudicio animarum art. 23.</p>
<p><i>Auserlesenes [...] History-Buch</i> <u>kiválasztott részlet</u> (303. p.): In disen Peinen werden fürnemlich diejenige gepeiniget, welche sich in der Sodomitischen Sünd, versündigt hatten: (das ist, wann gleich miteinander fleischlicher Weiß sündigen) dann dise Sodomiten wurden immerdar von ungeheuren grossen, abscheulichen, feurigen und stinckenden Drachen und Unthiern angefallen, daß sie mit ihnen sündigen solten. Und wiewohl dise armselige Seelen sich mit aller Gewalt wehrten, so wurden sie dennoch von disen abscheulichen Unthieren mit Gewalt gezwungen, sich mit ihnen entfetzlicher Weiß zu vermischen.</p>	<p><i>Guldener Himmels-Schlüssel</i> <u>kiválasztott részlet</u> (17. p.): In disen Peinen werden fürnemlich diejenige gepeiniget, welche sich in der Sodomitischen Sünd, versündigt hatten: dann dise abscheuliche Sodomiten wurden immerdar von grossen feurigen und erschrecklichen Unthieren angefallen,</p>
<p>Dise feurige Thier aber umbfiengen die elende Seelen mit ihren vorderen Füßen, und truckten sie so hart zu sich, daß ihnen das Hertz hätte mögen zerbarsten, weßwegen Grösse deß</p>	<p>mit deren vornen und hindern Füßen umbfangen, und so grausamlich zerprest und zertruckt wurden, daß die armseelige Seelen für</p>

Schmerzens erzitterten, und so grausamlich schryen und heulten, daß man mögte vermainen, sie würden durch die gantze Welt gehört.

In disen Tormenten sahe ich [...]

unmässigen Schmetzen schryen und heul-
ten, daß man mögte vermainen sie wurden
durch die gantze Welt gehört.

O ihr elende Sodomiten behertziget diß, und gedencket, wie es euch einmal in jener Welt ergeben wird. Diß Laster ist so groß, und ein solcher Greuel vor Gott, daß es vor Zeiten mit Feur und Schwefel von dem erzürneten Gott ist vertilgt worden: und wird annoch in jener Welt jeweilen biß an den Jüngsten Tag abgestrafft. Wie auß folgenden zu sehen ist. [rézmetszet a 17. oldalhoz] Dann also meldet der historische Text.

In disen Tormenten sahe ich [...]

A párhuzamos részletek mindenekelőtt azt bizonyítják, hogy Pater Martin szövegszerkesztői stratégiája szoros kapcsolatban áll a két kiadvány eltérő célközönségének feltételezett ízlésvilágával. Az *Auserlesenes [...] History-Buch*ban a történet elején olvasható megjegyzésből („ich nun dise Histori in meinen Himmels-Schlüssel beschrieben hab: dennoch, weil sich die Männer seligen Buchs nicht gebrauchen, will ich dise Histori widerholen [...]” 298. p.) ugyanis nyilvánvaló, hogy a női közönségnek szánt *Guldener Himmels-Schlüssel* imádságoskönyv készült el korábban. Ezt követően, de ugyancsak 1690-ben a történet ismét közlésre került egy, az előzőtől eltérő műfajú *History-Buch*ban férfiak részére, az itt olvasható előszó hivatkozása szerint „der andächtigt- und curiosen Leseren” (()_v) címezve. Ők férfiolvasók, a könyv szavaival „geliebter Leser”. A történet női olvasóknak szánt szövege esetenként hosszabb, az imádságoskönyvben Pater Martin érzékeltette azt is, hogy alakított, magyarázott és részleteiben hozzátett a történethez: „Dann also meldet der historische Text”.⁴⁶

Az *Auserlesenes [...] History-Buch* második kötetében összesen öt purgatóriumtörténet olvasható (93–97. történet, 297–306. p). Ezek főhősei kivétel nélkül szerzetesek: egy középkori angol szerzetes (93. történet); és két kora újkori, szenvedő lelkeket szabadító apáca, Francisca del Santissimo Sacramento (Francisca de Binnessa) pamplonai sarutlan karmelita⁴⁷ (94–95. történet), valamint a burgosi klarissza Joanna de Jesu Maria (Johanna Rodriguez de Jesu Maria, 96–97. történet). A négy utóbbi történet forrásaként Pater Martin az apácák 17. században megjelent életrajzaira (1680,⁴⁸ 1682⁴⁹) hivatkozik. A „főszereplők” megnevezése minden valószínűség szerint a történetek hitelessé-

46 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 17.

47 Vö. Stephen HALICZER, *Between Exaltation and Infamy: Female Mystics in the Golden Age of Spain* (Oxford: University Press, 2002). DOI: [10.1093/0195148630.001.0001](https://doi.org/10.1093/0195148630.001.0001).

48 Ez valószínűleg: *Lume à viui dall'esempio de' morti. Ouero Apparitioni diuerse d'anime del purgatorio del nostro secolo [...] suor Francesca del ss. Sacramento [...]* (Venetia: Stefano Curti, 1680).

49 Ez valószínűleg: FRANCISCO DE AMEYUGO, *Newes Wunder der Gnaden [...] allerest in unsere Teutsche Sprach übersetzt in der Carthauß zu Cölln* (Cölln: Eidenfeldt, 1682).

gét volt hivatva alátámasztani.⁵⁰ Az összeállítás nemcsak olvasmányélményként kívánt szórakoztatni, hanem tanítani is akart, továbbá prédikációs segédletként is szolgált.

Wolfgang Brückner kutatásai szerint Pater Martin kötet szerkesztői koncepciójának mintái az *Auserlesenes [...] History-Buch*ban Tilmann Bredenbach és Valentin Leucht munkái voltak.⁵¹ E szerkezeti mintáknál a tartalom forrásbázisa a kötet hivatkozásanyagának tükrében tágabbnak tűnik, a szerzők repertoárja a középkortól csaknem 1690-ig készített munkákig terjed. Mindez Pater Martin kivételes olvasottságára, széles körű érdeklődésére, ismereteire és tájékozottságára enged következtetni. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a *Guldener Himmels-Schlüssel* három középkori eredetű purgatórium-története az imádságoskönyv megjelenésekor már közismertnek és kedveltnek számított.⁵² Utóbbi körülmény egy, a tanult férfiakétól különböző másik társadalmi csoport, a kötetből imádkozni tudó nők ekkor még nem túlzottan széles rétegének meggyőzősét szolgálhatta.

Pater Martin a *Guldener Himmels-Schlüssel* első kiadása (1690) után is szívesen visszatért a korábban már közölt történetekhez. A *Lehrreiches History- und Exempel-Buch* második kötetében (1696) található hatvan tisztítótűztörténet rövid előszó vezet be, mely szerint e történeteket egyaránt hasznos elolvasni hívő és nemhívő személyeknek, mivel ezekből több előny származik, mint a pokolról szóló exemplumokból.⁵³ Az itt olvasható első két purgatórium-történet már korábban is megjelent Pater Martin munkáiban: az angliai szerzetesről szóló az *Auserlesenes [...] History-Buch*ban (1690), ugyanez és Tondalus históriája a *Guldener Himmels-Schlüssel*ben (1690).⁵⁴ Bár a forrásmegjelölés itt is változatlan (Dionysius Carthusianus), a konkrét funkcióba nem helyezett szövegek (*Auserlesenes [...] History-Buch [...]*, 2, 1690 és *Lehrreiches History- und Exempel-Buch*, 2, 1696) összevetése előzményeikkel azt bizonyítja, hogy Pater Martin itt is módosított a történeteken. Az angliai szerzetes története például kontaminálódott Tondaluséval, mivel itt a szerzetes elragadtatott állapotáról nem esik szó, betegség következtében hal meg, nem temetik el, mert némi melegséget éreznek a szíve körül, a purgatóriumban jár, és két nap múlva feléledve elmondja, mit látott.⁵⁵

50 Vö. Petr MAT'A, „Zwischen Heiligkeit und Betrugerei. Arme-Seelen-Retter, Exorzisten, Visionäre und Propheten im Jesuiten- und Karmelitenorden”, in *Jesuitische Frömmigkeitskulturen: Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700*, Hg. Anna OHLIDAL und Stefan SAMERSKI, 177–206 (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006).

51 BRÜCKNER, „Martin von Cochem.... A vizsgálat tárgyát jelentő három történet egyike sem található meg Caesarius von Heisterbachnál és Valentin Leuchtnál. A használt kiadások: CAESARIUS VON HEISTERBACH, *Illustrium miraculorum [...]* (Coloniae: [s. n.], 1599; Antverpia: Nutius, 1605); Valentin LEUCHT, *Speculum illustrium miraculorum [...]* (Cölln: Steinius, 1598; Moguntiae: [s. n.], 1598).

52 Vö., Leonhard INTORP, „Fegefeuer”, in *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 4, 964–979 (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1984); Peter DINZELBACHER, „Jenseitsvisionen”, in *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 7, 533–546 (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1993).

53 „Ich vermaine die Exemplen von dem Fegfeur seyen sehr nützlich zu lesen und zu wissen, und daß sie bey den Frommen so wohl, als bey den Unfrommen mehr Nutzen pflegen außzuwürcken, als die Exemplen von der Höllen.” MARTIN VON COCHEM, *Lehrreiches...*, 547.

54 MARTIN VON COCHEM, *Auserlesenes...*, 2:93. történet; MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 9–22, 23–36.

55 MARTIN VON COCHEM, *Lehrreiches...*, 547–548.

A vonatkozó *Auserlesenes [...] History-Buch* (1690), a *Lehrreiches History- und Exempel-Buch* (1696) és a *Guldener Himmels-Schlüssel* (1690) léleekben elragadtatott angliai szerzetesről szóló, eltérő szövegvariánsú története újabb, célzatos átalakításban jelent meg 1707-ben az *Exercitia annua sive Jährliche Fürbereitung Zu einem seligen End* című munkában is. Ebben az esetben a funkcionalizált közlésre Pater Martin már a címlapon felhívta az évi lelkigyakorlatukat végző papok (lelkészek) figyelmét („Diß Büchlein ist auch also eingerichtet, daß es von den Geistlichen in ihren jährlichen Exercitien sehr nutzlich könne gebraucht werden: absonderlich von denen, welche in den Betrachtungen nicht wohl erfahren seynd”).

A két eltérő célközönségnek, az olvasni tudó nőknek (*Guldener Himmels-Schlüssel*, 1690) és az évi lelkigyakorlatukat végző, jó halálra előkészülő papoknak (*Exercitia annua*, 1707) szánt átvariált, egymástól különböző funkcióba helyezett purgatóriumtörténetet az előzőekhez hasonlóan egybevettem. A közel azonos formátumú nyomtatványokban az 1690-ben megjelent húsz oldal terjedelmű exemplum funkciójú história 1707-ben tíz oldalra rövidült. Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy az *Exercitia annua*-ban az itt elmélkedésre ösztönözni kívánó történet egy része nem került közlésre.⁵⁶ Az összevethető történetrész 1690-es szövegéből több bekezdés kimaradt, helyükön elenyésző terjedelmű új textus jelent meg, illetve egyes bekezdések más helyre kerültek. Mindennek bemutatására két részletet választottam ki.

<p><i>Guldener Himmels-Schlüssel</i> (1690)</p> <p><u>kiválasztott részlet</u> (5–6, 13–15. p.):</p> <p>[...] Andere wurden von den abscheulichen stinckenden Würmen zernagt, welche ihnen mit ihrem giftigen Zähnen alles fleisch von den bainen hinweg frassen. [...] Andere wurden mit anderen Peinen und Tormenten gepeinigt: und zwar ein jeder mehr oder weniger, nachdem er auff Erden mehr oder weniger gesündigt hatte. Die jenigen, welche in der Welt waren Vorsteher oder Obrigkeiten gewesen, wurdenvil schärffer gepeinigt als die andere [...]</p>	<p><i>Exercitia annua</i> (1707)</p> <p><u>kiválasztott részlet</u> (217–218, 224–226. p.):</p> <p>[...] Andere wurden von den abscheulichen stinckenden würmen zernagt, welche ihnen mit ihrem giftigen zähnen alles fleisch von den bainen hinweg frassen. [...] Andere wurden mit anderen peinen und tormenten gepeinigt: und zwar ein jeder mehr oder weniger, nachdem er auff Erden mehr oder weniger gesündigt hatte.</p> <p>Liebster Leser, du wollest dich nicht stöhren, wan du hie lesest, daß die seelen im fegefeuer, welche keine leiber haben, danchoo leibliche oder handgreiffliche peinen leiden. [...]</p>
---	--

56 1707-ben a történet a „Sodomitén” purgatóriumbeli bemutatás előtt ér véget.

kiválasztott részlet (13–15. p.):

[...] Bißweilen warffen sie selbige in das hitzige Kohlfeuer, und liessen sie darin schmelzen gleichwie zerschmolzenes Metal.

Ich nimm meinen Gott zum Zeugen, daß alles, was ich von den Peinen dises Orths sage, oder zu sagen begehre, wenig, ja

schier nichts zu rechnen seye, gegen das, was es in sich ist. Dann ich hab gesehen, daß die arme Seelen in kurtzer Zeit hundert, oder mehr unterschiedliche Peinen gelitten: und so vilmal schier gantz zernichtet, und bald darauff von neuem ergäntzet wurden: und abermal wider zu kleinen Stücklen zerhackt, und bald wider an einander gewachsen seynd. Es ware auch die Hitz und Gefrässigkeit dises Orths so groß, daß alle Feuer diser Welt dargegen zu rechnen laug zu seyn schienen.

Behertzige, O Sünder dise Wort, und erwege bey dir die Grausamkeit der Tormenten, so die arme Seelen im Fegfeuer leyden müssen. Wie erschrecklich ist es, wann man sihet einen armen Sünder geradbrecht, oder vom Hencker an Händen und Füßen gestümltet werden. Wie vil grausamer aber ist es, wann einem (wie dann vilen Martyren geschehen) ein Glid nach dem anderen abgehauen, oder mit einer Seeg solle abgeseget werden. Dises aber wider fährt den armen Seelen im Fegfeuer in kurtzer Zeit über hundertmal, wie diser Geistliche und neben ihm vil andere in ihren Verzuckung gesehen haben. Und zwar mit weit grösseren Schmerzen, als es einem Menschen auff diser Welt widerfahren könte. Wie es aber geschehe, und ob es geschehen könne, daß eine Seel, so keinen Leib hat, könne leiblicher Weiß gepeinigt und zerstücklet werden, das beweist gemelter Dionysius Carthusianus, gar schön in seinem Büchlein, von dem absonderlichen Urtheil der Seelen, am 18. Cap. Die gemeine Aussag der Lehrer ist, daß, gleich wie dem höchsten Gott alle Ding möglich seyn, also seye ihm auch möglich, auff eine im bewuste, uns aber unbegreifliche Weiß

kiválasztott részlet (224–226. p.):

[...] Bißweilen warffen sie selbige in das hitzige Kohlfeuer, und liessen sie darin schmelzen gleichwie, zerschmolzenes Metal.

Ich nimm meinen Gott zum zeugen, daß alles, was ich von den Peinen dises orts sage, oder zu sagen begehre,

schier nichts zu rechnen seye, gegen dem, was es in sich ist. Dan ich hab gesehen die arme Seelen in kurtzer Zeit hundert, oder mehr unterschiedliche peinen gelitten: und so vilmal schier gantz zernichtet, und bald darauff von neuem ergäntzet wurden: und abermal wider zu kleinen stücklein zerhackt, und bald wider an einander gewachsen seynd. Es ware auch die Hitz dises orts so groß, daß alle feur diser welt dargegen zu rechnen laug zu seyn schinen.

Behertzige O sündler dise wort, und erwege bey dir die grausamkeit der tormenten, so die arme seelen im Fegfeuer leiden müssen.

Erschrecklich ist es, wan man sihet einen armen sündler geradbrecht, oder vom hencker an händ und füßen gestümltet werden. Wie vil grausamer aber ist es, wan einem ein Glid nach dem anderen abgehauen, oder mit einer säg solle abgesägt werden.

Diß aber widerfahret den armen seelen im fegfeuer in kurtzer zeit über hundertmal, wie diser geistliche, und neben ihme vil andere in ihren verzuckungen gesehen haben.

[a történetet itt befejezi.]

die Seelen leiblicher Weiß zu peinigen. Nun wollen wir weiter anhören, was diser Engelländische Mönch erzehlet, wie eine jede Sünd mit absonderlicher Pein abgestrafft werde. [...]	
	Ach Gott, wie wird es uns armseligen einmal ergehen, die wir nicht allein kein strenges buß-leben führen, sonder täglich ohne scheu und reu vile sünden begehen, und in stätigen nachlässigkeiten unser leben zubringen. [...]

E két eltérő műfajú és célzatú munkában Pater Martin alapvetően más funkcióba helyezte az angliai szerzetes purgatórium látomását. Az imádságoskönyvben a szenvedő lelkek megváltására, az *Exercitia annuá*ban lélektisztító elmélkedésre kívánt ösztönözni. A két eltérő célzat eltérő hosszúságú és szövegű exemplumokat eredményezett.⁵⁷

Martin von Cochem szövegszerkesztői koncepciója a Guldener Himmels-Schlüsselben megjelent történetekkel

A *Guldener Himmels-Schlüssel* első kiadásában a címlapon kiemelt helyen, közvetlenül a főcímet követi a figyelemfelkeltés a három történet jelentőségére. Az érdeklődés fokozását szolgálja a történetekhez társított „erschrecklich” (rémitő) jelző használata és a történeteket kísérő tizenkét rézmetszet említése, melyekkel a szerző érzékeltetni kívánja a tisztítóüz mibenlétét („die Grausamkeiten der Peinen deß Fegfeurs erklärt werden”). Az imádságoskönyv további átszerkesztett kiadásainak címlapján nincs utalás rézmetszetekre, elmarad a történetek „erschrecklich” jelzője és a „die Grausamkeiten der Peinen deß Fegfeurs” kifejezést felváltja az egyszerűbb „die Grausamkeit deß Fegfeurs”.⁵⁸ Már ezek a módosulások rámutatnak Pater Martin eredeti elképzelésének önrevíziójára.

Az első kiadás nőknek címzett szerzői előszava nem tér ki a három történetre, ugyanakkor hangsúlyozza az ezekhez tartozó rézmetszetek jelentőségét, mondván, hogy azok látványa és az első két rész figyelmes olvasása ösztönözni fogja a kötet tulajdonosát a harmadik rész használatára.⁵⁹ A *Vorred* ezen gondolatát a további kiadások egy részében sem a szerző életében, sem utána hosszú ideig azt követően sem mó-

57 Vö. Tüskés Gábor, „Az exemplum használata és típusai Nádasai János műveiben”, in *Toposok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk., BRITSKEY István és TAMÁS Attila, 127–143 (Debrecen: KLTE, 1994); Tüskés Gábor, „Az exemplum a 16–17. század katolikus áhítati irodalmában”, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 96, 2. sz. (1992): 133–151.

58 Lásd pl. München–Mindelheim: Gregori, 1741; Augsburg–Dillingen: Bencard, 1746; Augsburg: Wolff, 1774. Ha a három történet effektíve nem található meg a kötetben, a címlapról akkor sem törlik a rájuk vonatkozó részt, lásd pl. Augsburg–Dillingen, Bencard, 1727, 1729; München–Mindelheim: Gregori, 1741.

59 „Ja ich lebe der tröstlichen Zuversicht, es werde diß Buch so wohl die unfrome als fromme Seelen, in Ansehung der erschrecklichen Kupffern, und auffmerksamer Durchlesung deß ersten und andern The-

dosították, hogy a történetekhez tartozó tizenkét rézmetszetet törölték a munkából.⁶⁰ Ismeretes, hogy a kötet átszerkesztését maga Pater Martin végezte, ezért feltételezhető, hogy a változatlanul hagyott, de érvényét veszített előszórészlet nem az ő figyelmetlensége miatt maradt érintetlen, hanem kapcsolatban áll az illusztrációk törlésére vonatkozó szerzői egyet nem értéssel.

Magát a három purgatóriumtörténetet egy azoktól független közös bevezető és lezáró szöveg fogja közre. Az első történet előtt Pater Martin közel három oldal terjedelemben összegezte elgondolását a históriákról. Elsődleges célja az volt közreadásukkal, hogy szavakkal világosítsa meg és exemplumokkal mutassa be a tisztítótűz szörnyű fájdalmait, valamint azt, hogy a bűnökkel el kell számolni („[...] bin ich willens [...] dir mit Worten zu erklären, und mit Exempeln vor Augen zu stellen, wie grausam die Peinen deß Fegfeurs seyen, und theur man in jener Welt seine begangene Sünden müsse bezahlen”). Ugyanitt instruálta a kötet használatját a történetek figyelmes elolvasására és megszívlelésére („Bittend, du wöllest dise Materi mit Auffmercksamkeit durchlesen, und bey dir in deinem Herten wohl erwegen”).⁶¹ A történetekben megfogalmazódó purgatóriumra vonatkozó tanítást Aquinói Tamásra és Augustinusra vonatkozó teológiai tekintélyi hivatkozással erősítette meg: „[...] wie der Lehr deß H. Thomae erscheinet” és „[...] gleichwohl lehret der H. Augustinus [...]”.⁶² Ezt követően felhívta a figyelmet a három történet körültekintő kiválasztásának hátterére: három olyan valós történetet kívánt közreadni, melyekben három különböző, a tisztítótűz mivoltát megtapasztalt, onnan visszatért személy foglalta össze élményeit („[...] wil ich hie drey warhafftige Historien oder Geschichten, von dreyen unterschiedlichen Männeren, so im Fegfeur gewesen, und wider herauskommen, beschreiben”).⁶³ Mindezt tovább részletezve Pater Martin hírül adja hősei eltérő állapotát: míg az első történet főhőse három napig lelkében elragadtatva járt a purgatóriumban, a másodikik meghalt, és lelke így tartózkodott négy napon át a tisztítóhelyen, s eközben egy nap és éjjel gyötrelmet szenvedett bűnei miatt. A harmadik történet szüzséjéről ezen a helyen nem esik szó, ugyanakkor mindhárom purgatóriumjáró a visszatérés után csodadolgokról számolt be, és a látottakról közvetlen tapasztalatból szólt („Wunderding erzehlt, und der Nach-Welt eine wahre Beschaffenheit deß Fegfeurs ertheilt”).⁶⁴

Ezt a bevezetőt a szerző később némileg módosította, a már leírtakon kívül elhagyta belőle a lényegtelennek vagy ismétlésnek ítélt részleteket, ugyanakkor néhány gondo-

ils, kräftiglich ansporen, sich deß dritten Theils, oder der Gebettern dieses Buchs fleissig zugebrauchen [...]” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690),)(6r.

60 Így pl. Augsburg–Dillingen: Bencard, 1746, A5v. Ez a kiadás harmadszor is revideált szerzői szöveget tartalmaz („überreiche ich euch diesen guldernen Himmels-Schlüssel nun zum drittenmahl übersehen, und von einigen eingeschlichenen Fehleren verbessert”, uo. A5r), benne az 1725–1756 közötti időszakra vonatkozó változó ünnepek táblájával – azaz maga az előszó a szerző halála (1712) előtt készült, és hosszú ideig forgalomban maradt.

61 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 1.

62 Uo., 2.

63 Uo., *Guldener...*, 3.

64 Uo.

lattal tovább bővítette. Az új betoldások közül jelentősnek tűnik, hogy Pater Martin felhívta a figyelmet saját *Ablaß-Buch*jának⁶⁵ ide vonatkozó 5–6–7. fejezetére.⁶⁶ Kiegészítést tett közzé a harmadik história első kettőtől eltérő főhőséről, aki saját akaratát követve testben és lélekben járt a purgatóriumban (Szent Patrik írországi purgatóriumában).⁶⁷ Továbbá itt fogalmazta meg sommás szövegszerkesztői álláspontját, hogy a történetekből minden olyan részletet elhagyott, melynek megértéséhez tudás szükséges, így az általa elképzelt szöveghasználó szinte bárki lehetett („Welche Beweißthumen ich allhie auslasse, die weil sie den gemeinen Leuthen zu hoch, und nur von Gelehrten mögen verstanden werden”).⁶⁸

A történeteket követő lezáró részben Pater Martin ismét hangsúlyozta, hogy ezek a történetek valóságosak („[...] warhaffte und erschreckliche Geschichten [...]”), és nem elmentésesek a katolikus tanítással.⁶⁹ Kitért arra is, hogy ebben a munkában azért nem közölt több purgatóriumtörténetet, mert ez nem exemplumos-, hanem imádságoskönyv („[...] weil ich in disem Wercklein kein Exempel- sonder Gebett-Buch zu schreiben gesinnet bin”).⁷⁰ Végül annak további indoklására, hogy miért éppen ezt a három történetet választotta, ösztönözte az olvasót a következő rész elolvasására,⁷¹ ahol kifejti a szenvedő lelkeket segítő „hochnutz” és „verdienst” mibenlétét. Ez a három történet lezáró befejezés a későbbi kiadásokban már nem található meg.⁷²

Mindezek a keretszövegek – beleértve a változtatásokat – összességükben a szerzői koncepciót erősítették, és annak elfogadására ösztönöztek. Maguk a történetek tudatos szerkesztettség állapotát tükrözik, mintha egy megkomponált elbeszélés három egymásra hangolt fejezetét olvasnánk. Így például ezt sejteti a második történet elején a „[...] kürzlich hieher gesetzt”⁷³ megjegyzés és a visszautalás az előző történetre, majd ezután az átvezetés az újabb, második szöveghez:

65 Első kiadása a kutatás jelenlegi állása szerint 1693-ban jelent meg. ROTH, *P. Martin...*, 212; ROTH, „Das Verzeichnis...”, 60.

66 A betoldásokat egy későbbi, rendelkezésemre álló példányból hivatkozom, mely minden valószínűség szerint címlapkiadás, benne a változó ünnepek táblája 1725-nel kezdődik. MARTIN VON COCHEM, *Guldener Himmels-Schlüssel [...]* (Augsburg–Dillingen: Bencard, 1746), 1–2.

67 „Der dritte aber ist mit Leib und Seel in das Fegfeuer hinab gestiegen, und einen Tag und Nacht daselbst gepeyniget woerden.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 2.

68 Uo., 3.

69 „[...] der Catholischen Lehr gleichförmig seye.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 47–48.

70 Ezt folytatva reklámozza a „Histori-Buch”-ot: „Wer aber mehrere Exempler von dem Fegfeuer zu wissen verlangt, der lese den anderen Theil meines Histori-Buchs, in welchem er deren nach Gnügen finden wird.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 48. Mely nem más, mint az ugyancsak 1690-ben megjelent MARTIN VON COCHEM, *Auserlesenes...*, Bd. 2.

71 „Warumb ich aber diß drey Historien allhie beschrieben, und was wir darauß zunehmen haben, will ich dir in dem folgenden Theil außführlich erklären: bittend, du wollest denselben mit Auffmercksamkeit lesen, und tieff in dein Hertz hinein trucken.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 48.

72 „Deß Himmel-Schlüssels Ander Theil”, lásd MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 49–67; a hiányzó zárórészhez vö. MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 22.

73 Uo., 23.

In der vorigen Histori haben wir vermeldt, wie daß ein Geistlicher nur in der Verzuckung die Peinen deß Fegfeurs gesehen, aber in der That nicht erfahren habe. In disem Geschicht aber wollen wir keinen Geistlichen, sonder einen Weltlichen Menschen anziehen, welcher warhaftig gestorben, und nach der Seelen im Fegfeur gewesen ist. Auch die Peinen nicht allein mit Augen gesehen, sonder auch in der That erfahren hat.⁷⁴

A harmadik történet elején Pater Martin az előbbihez hasonló megfontolásból tekint vissza az első két szövegre, majd egy további megjegyzéssel, hogy a következő személy testben és lélekben járt a purgatóriumban, hatásosan, az előző kettő fölé emelve vezeti be az újabb históriát:

[...] wollen wir den zweyen vorigen Zeugen auch noch disen dritten hinzusetzen: und zwar einen solchen, welcher nicht nur in einer Verzuckung, noch auch nur allein nach der Seelen, sonder mit Leib und Seel zugleich im Fegfeur gewesen, und erschreckliche Ding gesehen und erfahren hat.⁷⁵

A víziók retorikai-stiláris összekapcsolásával Pater Martin tágabb összefüggésbe helyezte a történeteket, egyúttal megrajzolta egy egymáshoz szorosan kapcsolódó részekből álló elbeszélés ívét. Egy-egy önálló exemplum e szövegkapcsolási és -közlési technika révén átlépte saját határát. Eközben tovább erősítette az elsődleges írói célzatot, a történetek figyelmes elolvasásával biztosítani a tisztítóűz kínjaiba történő olvasói beleélést, majd az azokra történő emlékeztetés révén ösztönzést adni a felkínált áhítatok végzésére. A purgatóriumi lelkek szenvedésének megrövidítése a 17. században kegyes cselekedetnek számított. Egy külön e célra összeállított imádságoskönyv egy közkedvelt szerzőtől jelentős érdeklődésre tarthatott számon. Pater Martin valószínűleg írói próbálkozásként ezt célozta meg két azonos tartalmat közvetítő műfaj közelítésével, ezért helyezett funkcionalizált történeteket (exemplumokat) a purgatóriumi lelkek szabadítását célzó áhítatok elé.

Pater Martin szövegszerkesztői koncepciójának további összetevője volt a történetek kiegészítése látványos, tartalmukhoz hasonló erejű, az olvasókat a vizualitás segítségével tovább fegyelmező, ösztönző és elrettentő rézmetszetes képekkel.⁷⁶ Az általam kizárólag az első kiadásból ismert tizenkét részletgazdag illusztrációt – figyelembe véve a stiláris egyezéseket – ugyanaz az ismeretlen mester készíthette, mint a címlapelőzetet.⁷⁷ Az első történethez öt, a másodikhoz négy, a harmadikhoz három kép készült. Ezeket nem táblaként, utólag illesztették (ragasztották és kötötték) a szöveg közé,

74 Uo.

75 Uo., 37.

76 A metszetek elkészítésére – a szerzővel egyetértve – a kiadási privilégiumot megszerző Johann Caspar Bencard adhatott megrendelést. A rézmetsző személye ismeretlen.

77 A purgatóriumi és pokolbeli szenvedések ábrázolása nem tekinthető kivételesnek. A kínzásokat például huszonhat fametszet mutatja be Giovanni Battista MANNI, *La prigione eterna dell' inferno* (Venetia: per Bortoli Tramontino, 1666) című munkájában. Manni egy másik művében egy, a Guldener Himnells-Schlüssel (1690) 28. oldalán megjelent Akherón-szörnyhöz hasonló ábrázolás látható. Giovanni

hanem a szöveg nyomtatásakor kihagytak egy-egy üres oldalt, majd egy újabb munkamenetben a megfelelő helyre készült levonat a rézlemezről. Számozásuk egyben oldalszám is. Ez a technikai megoldás visszautal a kötet előre megfontolt, gondos szerkesztésére.

A mindig az adott szövegrésznek megfelelő kínzások ábrázolása erősen naturalisztikus, ijesztő és rémítő, azaz érzelmileg hatásosan kíséri a történet eseményrendjét. A sorozat egyetlen, hetedik metszetén a képszerkezet eltér a többitől, a szenvedések ábrázolása mellett megjelenik rajta az angyal által kísért főhős, a purgatóriumjáró Tondalus lelke is. Ezen a rézmetszeten a büntetésüket töltő lelkekhez hasonlóan meztelen főhős és kísérője az „Achäron” nevű szörnyet⁷⁸ nézi, melynek hasában egy következő jelenetben az ideig tartó kínzást, a purgatóriumi büntetést Tondalus is átéli – vezekelve bűneiért. Az olvasó e képet szemlélve külső megfigyelőből átválthatott a történet világába, behelyezkedhetett, részévé válhatott a purgatóriumi világnak.

A képeken – többek között – sütik, főzik, akasztják, fűrészelik, szögelik, forrázzák, égetik, jeges vízbe vetik, széttépik, majd újra összeillesztik a lelkeket. A válogatott kínzások némelyikéhez – a történet adta kereteken belül – a vétkek és a kínzásokat elszenvedők társadalmi hovatartozásának megnevezése sem marad el. Nem véletlen, hogy ezek a réműletet keltő metszetek kikerültek az egyértelműen női olvasóknak szánt imádságoskönyvből. Ugyanakkor a metszetek hatása felismerhető például Martin von Cochem *Das grosse Leben Christijének* néhány kiadásához *Nutzlicher Zusatz zu dem Leben Christi von denen vier letzten Dingen [...]* címmel mellékelte, vele egybekötött részben a pokol kínjainak képi bemutatását szolgáló negyedréti alakú rézmetszet tíz német feliratos mozaikképén is,⁷⁹ s ez a körülmény is megerősíteni látszik, hogy ezek a képek hozzátartoztak a szerzői koncepcióhoz.

Martin von Cochem Himmelschlüssel-történetekre vonatkozó hivatkozási stratégiája

Az első kiadásban (1690) a történetek forrásaira vonatkozó megjegyzések egyrészt utalások, másrészt pontos hivatkozások. Alanyai kivétel nélkül tekintélynek számítottak. Érdekességük az ismétlődés, amivel Pater Martin erősíteni kívánta a közölt szövegek hitelességét és fontosságát. Táblázatba foglalva ezek a következők.

Battista MANNI, *Varii, e veri ritratti della morte [...]* (Venetia: G. G. Hertz, 1675), 118. Manni fametszetes szörnyének szájába szintén ördögök vetik be a szenvedő lelkeket.

78 Az etruszk hagyományban az Akherón könyvei összeállítás szerint Akherón egy olyan szörny, amelyben az ördögök által bele vetett lelkek szenvednek; a hasában különféle kínzások érik őket az ott lévő egyéb állatoktól, s ha a büntetésük lejárt, kikerülnek a szörnyből.

79 Vö. pl. MARTIN VON COCHEM, *Das grosse Leben Christi [...] Sambt einer bewöglichen Beschreibung deß jüngsten Gerichts und der Höllen* (München: Jäcklin, 1716).

pontos hivatkozások	utalások
<p>1. történet 15. p. gemelter Dionysius Carthusianus, gar schön in seinem Büchlein, von dem absonderlichen Urtheil der Seelen, am 18. Cap. 22. p. Ex Dionysio Carthusiano de 4. Noviss art. 47. In recentiori editione habetur art. 13. de poenis inferni. Et in Libello de partic. Judicio animarum art. 23.</p>	<p>1. történet 3. p. Dise drey Historien hab ich auß dem Büchlein von den vier letzten Dingen deß Gottseligen Dionysij Carthusiani genommen 22. p. [...] von dem hochw. Abt, Petro Cluniacense [...] geschriben worden 22. p. [...] von dem berühmten und andächtigen Dionysio Carthusiano (welcher 180. Gottseelige Bücher geschriben gehabt und vile Verzuckung und Offenbahrungen [...] geschriben worden</p>
<p>2. történet 23. p. Ich hab aber dieselbe auß vorgemeltem Authore, nemblich dem Ehrw. Patre Dionysio Carthusiano, und seinem obgemelten Büchlein, von den vier letzten Dingen, Cap. 49. genommen</p>	<p>2. történet 0</p>
<p>3. történet 37. p. Dise Histori aber beschreibt uns auch der obgemelte gottseelige Dionysius Carthusianus, in seinem angeregten Büchlein, von den vier letzten Dingen, am 48. Cap. [...] Welcher auch in seinem Büchlein von dem Gericht der Seelen art. 28. [...] 47. p. Hanc Historiam conscribit etiam R. P. Georgius Rau, Societ. Jesu, in libello intitulato, Herold auß der anderen Welt: Cap. 4. §. 3. Ex quo, quod in Dionysio Carthusiano deest, supplevi.</p>	<p>3. történet 0</p>

Az áttekintésből nyilvánvaló, hogy a pontos hivatkozások már az első kiadásban kiszorították a hitelesség szempontjából másodlagosnak számító utalásokat. A szerző által átszerkesztett imádságoskönyv későbbi megjelenéseiben a hivatkozások helye megváltozott, módszeresen átkerültek a történet végére, kiemelve a szövegtől eltérő másfajta betűtípussal.⁸⁰ Kivétel egyetlen, az átszerkesztés nyomán újonnan betoldott pontos hivatkozás, amely azonban nem a történetekre vagy azok leelőhelyére vonatkozik, hanem egy velük kapcsolatos teológiai kérdésfelvetésre utal.⁸¹

A históriák realizstikusságát Pater Martin az első kiadásban (1690) a hivatkozások szöveggörnyezetében megfogalmazott további érvek felvonultatásával kívánta tovább erősíteni, így például:

[...] diser fromme hochgelehrte Pater [Dionysius Carthusianus], sambt seinem Büchlein solches Ansehen hat, daß ihm bißhero niemand hat widergesprochen. Es beweist auch gemelter Pater in seinem Büchlein de particulari Judicio animarum außführlich, mit vilen kräftigen Beweißthumben, daß dise drey Historien warhafft, und der H. Schrifft gleichförmig seyen. (3.)

[...] sie keine Fahlen oder erdichte Märlein, sondern glaubwürdige Exemplen, welche von einem fürnehmen Geistlichen [...] als warhaffte Geschichten geschrieben worden. (22.)

[...] ich umb so vil lieber als andere hie anziehe, weil diser sehr Gottseelige Pater und hochberühmter Author von sehr grossem Ansehen in allen seinen Schriften ist. (37.)

Ezek a megjegyzések a későbbi kiadásokban már nem találhatóak meg. Ugyanakkor hasonló célt szolgáltak az első megjelenésben esetenként előforduló teológiai megfontolások és utalások,⁸² melyek később szintén már nem vagy nem ilyen megszóvegezésben olvashatók. Így például:

80 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 11, 17, 22; MARTIN VON COCHEM, *Guldener Himmels-Schlüssel [...]* (München – Mindelheim: Gregori, 1753), 10, 17, 22; MARTIN VON COCHEM, *Goldener Himmel-Schlüssel [...]* (Augsburg: Wolff, 1774), 40, 46, 51.

81 A hivatkozás egy, a purgatóriumban szenvedők testi kínjaival kapcsolatban felmerült kérdésre (hogyan szenvedhet egy lélek test nélkül testi kínokat) kíván reflektálni: „P. Roa de statu animar. cap. 4. sagt: daß die leibliche Peynen in den Seelen hefftiger Schmertzen verursachen, als wan sie dieselbige mit den Leibern, und in den Leibern litten.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 8; illetve: „P. Roa vom Stand der Seelen cap. 4. sagt, daß die leibliche Peynen in den Seelen häfftigere Schmertzen verursachen, als wann sie dieselbige mit den Leibern, und in den Leibern litten.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1753), 8; „P. Roa de statu animar. cap. 4. sagt, daß die leibliche Peinen in der Seel hefftigere Schmertzen verursachen, als wann sie dieselbige mit den Leibern, und in den Leibern litten.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1774), 37. MARTÍN DE ROA, *Estado de las almas en el Purgatorio* című munkájának első kiadása: Sevilla: 1619.

82 A 17. században a purgatóriumról különféle műfajú, így teológiai vagy például az év napjaihoz rendelt, szentekről szóló elmélkedő – Roberto BELLARMINO, *Disputationes de controversiis Christianae Fidei [...]*, liber 2: De circumstantiis Purgatorii, Cap. 1–19, 1323–1412 (Lugduni: Pillehotte, 1610) –, prédikációs – LEO A S. LAURENTIO, *Conciones adventuales*, Pars 3, Sermones de carcere purgatorii (Antverpia: F.

[...] dise, samt den beyden folgenden Historien, keine Glaubens-Artickel sonder nur Historische Geschichten seyn, welche man ohne Sünd mag glauben oder nicht glauben. (22.)

Er [Dionysius Carthusianus] beweist in seinem Büchlein de iudicio particulari animarum, durch 19. Articklen, nemlich von dem 14 biß auff den 33. Artickel, daß dise Historien der H. Schrift, und Lehr der H. Väter gleichförmig seyn [...] (22.)

A három történet szövegének módosulásai

Pater Martin Dionysius Carthusianus *Liber utilissimus de quatuor hominis novissimis* című, két eltérő szerkezetű kiadásban rendelkezésre álló munkáját nevezte meg a rendhagyó módon imádságoskönyvbe szerkesztett, három részes novellafüzérré alakított középkori eredetű historiák elsődleges forrásaként. Pater Martin mindkét változatra pontosan hivatkozott, és ezt kiegészítette egy, a fenti munkában megjelent *Colloquium de particulari iudicio animarum* című mű említésével. A történeteket egybevetve az első szembetűnő tény az, hogy sorrendjük Dionysius Carthusianusnál és Pater Martinnál eltér, a következő módon.

<p>Dionysius Carthusianus, <i>Liber utilissimus, 1578</i></p> <p>Articulus 47, religiosus in Anglia Articulus 48, Egneius miles Articulus 49, Tondalus</p>	<p>Dionysius Carthusianus, <i>Liber utilissimus, 1608</i></p> <p>Pars III, Articulus 13, religiosus in Anglia Pars III, Articulus 14, Egneius miles Pars III, Articulus 15, Tondalus</p>	<p>Martin von Cochem, <i>Guldener Himmels-Schlüssel, 1690</i></p> <p>1. History 3. History 2. History</p>
<p>Dionysius Carthusianus, <i>Colloquium, 1578</i></p> <p>Articulus 21, 22, Tondalus Articulus 23, frater Anglicanus Articulus 24, quidam miles [Egneius]</p>	<p>Dionysius Carthusianus, <i>Colloquium, 1608</i></p> <p>Articulus 21, 22, Tondalus Articulus 23, frater Anglicanus Articulus 24, quidam miles [Egneius]</p>	<p>Martin von Cochem, <i>Guldener Himmels-Schlüssel, 1690</i></p> <p>2. History 1. History 3. History</p>

Muller, 1699); Augustinus Casimirus REDEL, *Annus prolongatus threnis animarum in purgatorii incolatu* [...] (Augsburg: Bencard, 1697) – munkák készültek.

A történetek új sorrendbe történt szerkesztésének ténye felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy Pater Martin valószínűleg szintén önálló szerzői elképzelést érvényesített a szövegek tartalmi alakításában. A 17. században megszokott szövegformálás szabadsága mellett erre ösztönözhetett például Dionysius Carthusianus ugyanazon, két eltérő szerkesztésben megjelent munkája is. Amikor ugyanis összevettem az 1578-as és az 1608-as kiadások azonos szövegeit, jelentős eltérések mutatkoztak. Az angliai szerzetesről szóló történetben (*Visio Gunthelmi*) például részben új kifejezések, részben más megfogalmazások találhatók, és szembeötlő egy kihagyott szövegrész, mely a purgatóriumban szenvedő püspökök gyötrelmeit írja le.⁸³ Egneius miles históriájában nyelvi, stílárius eltérés fedezhető fel.⁸⁴ Egyedül Tondalus története maradt csaknem szó szerint változatlan.⁸⁵

Hasonló szöveg módosulások találhatók Martin von Cochem kiegészítésként használt forrása, Georg Raw⁸⁶ és az általa eleinte hivatkozott Dionysius Carthusianus *Liber utilissimus* (1578) szövegei között.⁸⁷ Raw ugyanis módszeresen lerövidítette és összefoglalta az első két históriát, azok címét, bevezetőjét és több részletét elhagyta. Ugyanezt az elvet érvényesítette Tondalus történeténél is, azaz Pater Martin ezt a forrást valóban csak kiegészítésre használhatta – annak ellenére, hogy itt a szöveg éppúgy német nyelvű, mint a *Guldener Himmels-Schlüsselben*.

Pater Martin hivatkozott forrásainak szövegösszevetése ösztönözte arra, hogy megvizsgáljam a *Guldener Himmels-Schlüsselben* megjelent történetek és azok előzményeinek (Dionysius Carthusianus *Liber utilissimus*, 1578, 1608 és Raw *Abgefertigter Herold*, 1658) kapcsolatát.⁸⁸ Az elemzés során végig szem előtt tartottam, hogy itt nem csupán egy célzatosan módosított szövegegyüttesről van szó, mivel annak latin textusát maga Pater Martin ültette át német nyelvre.

Dionysius Carthusianusnál mindegyik történetnek önálló címe van. Ezek az „eredeti” címek jelentősen megváltoztak.

83 DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 221, 225, 227, 226; és DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608), 199, 203–204.

84 Pl. „[...] aflabantur ad ignem. Alij liquefactis potabantur metallis [...]” DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 231; és „aflabantur metallis” DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608), 209.

85 Eltérés, „pons structus” DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 235; és „pons strictus” DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608), 212.

86 Georg RAW, *Abgefertigter Herold, Auß der andern Welt [...]* (München: J. W. Schell, 1658). A jezsuita Raw (1584–1660) többek között elkészítette a Fugger-könyvtár katalógusát, melyből Lippay érsek 1681 kötetet megvásárolt saját könyvtára bővítésére. Raw munkájában a történetek sorrendje: *Visio Gunthelmi* (nr. 2, 55–59) – *Oenus* (Owen, Owein) történet (nr. 3, 59–63) – *Visio Tnugdali* (Tondalus) (nr. 5, 67–70).

87 Ismeri az átszerkesztett DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608)-t is, de erre kizárólag a *Visio Tnugdali*-nél hivatkozik.

88 Maguk a hivatkozások – ahogy ezt láthattuk – körültekintően pontosak.

Dionysius Carthusianus, 1578 219. p. De acerbitate poenarum purgatorij et inferni, ex revelationibus fide dignis fidelium personarum	Martin von Cochem, 1690 3. p. Von einem Mönchen auß Engelland, welcher drey Tag lang im Geist in das Fegfeuer verzuckt gewesen, und erschreckliche Ding gesehen und erzehlt hat
228. p. De poenis purgatorij Sancti Patricij	36. p. Von einem Soldaten, welcher mit Leib und Seel im Fegfeuer gewesen, und Wunder-Ding darvon erzwehlt hat
232. p. De eadem materia ex Tondali visione	23. p. Von einem Soldaten, Namens Tondalo, welcher den dritten Tag nach seinem Todt zuruck kommen, und was er gesehen und gelitten, erzehlt hat

A módosított címek alapvető jellegzetessége, hogy Pater Martin változatai a történet általa kiemelt lényegére, a cselekményre irányítják a figyelmet. A címek súlypontja így némileg áttevődött a purgatóriumi büntetésről egy-egy olyan cselekményre, melyet annak főhőse mondott el. A személyessé tétel során az írói eszköztár hangsúlyos eleme az „erzehl hat” kifejezés nyomatékos, háromszor megismételt használata.

A szövegalkítás újabb lényeges mozzanata, hogy Pater Martin elhagyta forrásának történeteket bevezető, ráhangoló előbeszédeit, melyek két-két bibliai hivatkozást értelmeztek úgy, hogy az olvasót a történethez irányították. A *Guldener Himmels-Schlüssel* első két történetéhez nincs előszó, viszont a harmadikként közölt történeténél Pater Martin – visszautalva az előbbi két exemplumra – maga írt egy olyan bevezetőt, melyben dicséri Dionysius Carthusianus személyét, munkáit és azok hitelességét, majd leírja a Szent Patrik-purgatórium történetét, utalva annak szabályaira. Utóbbival egyrészt kihangsúlyozta és nyomatékosította a három szöveg jelentőségét, másrészt kiemelte a harmadikat, Agneius történetét, aki az előbbi személyektől eltérően, az ő történetüket meghaladva, lelkében-testében járt a túlvilágon.

Pater Martin forrásához képest folyamatosan bővítette az elbeszélő szövegeket, kivételes retorikai eszköztárával élményszerűvé tette azokat. Főhősei rendre személyes kapcsolatba kerülnek az olvasóval azáltal, hogy egyes szám első személyben beszélnek, mintha éppen most szólalnának meg,⁸⁹ és folyamatosan tudósítanak saját érzelmeikről is.⁹⁰ Tondalusról például még azt is megtudjuk, hogy egy szerdai napon halt meg,⁹¹ majd a történet adott pontján magát Lucifert is meglátta.⁹²

89 Pl. „Ich und mein Führer, S. Nicolaus giengen in die Erd hinunter [...]” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...* (1690), 5.

90 Pl. „[...] mein Hertz für Mitleyden cranck wurde.” Uo., 5.

91 Uo., 23.

92 Uo., 35.

Pater Martin leírásában a purgatórium tere is kibővül, további geográfiai részletekkel szolgál, amikor Tondalus egy fallal körülzárt részen tartózkodó, hidegtől, szélről, éhségtől és szomjúságtól szenvedő lelkek tömegéről megtudja, hogy ezen a helyen a kisebb bűnösök szenvednek. Ezt követi a tisztítóútból frissen kiszabadultak bezárt kertje, ahol azok a lelkek tartózkodnak, akik még nem egészen állnak készen a mennyországára.⁹³ Ezeknek a részeknek a forrása az itt nem hivatkozott Dionysius Carthusianus *Colloquium*⁹⁴ című munkája mellett egy önállóan megjelent „visio Tondali” kiadvány⁹⁵ (libellus) lehetett. Az utóbb említett kert – mint azt Agneius történetéből megtudjuk – nem más, mint az egykori földi paradicsomkert, ahonnan Ádám kiűzetett.⁹⁶ A szövegbővítés sajátos, vizualizáló írói eszközöként értékelhetők az első kiadásban (1690) megjelentetett, egy-egy purgatóriumi jelenethez pontosan illesztett rézmetszetek is, melyek hatásosan kiegészítették a szöveget a víziók leglényegesebb elemeinek láttatásával, lehetővé téve az érzékekre összetett módon ható képekről történő olvasást.

A személyes megnyilatkozások mellett a szerző emocionális hatást gyakorol a folyamatosan érvényesített részletezéssel,⁹⁷ értelmezéssel és kommentálással.⁹⁸ Az elbeszélés során azáltal is igyekszik fenntartani a figyelmet, hogy a történetben előre-háttra utal és minősít,⁹⁹ kitérőket tesz, majd visszatér az események sorához.¹⁰⁰ Esetenként megszakítja a cselekménysort és körültekintő olvasást ajánl.¹⁰¹ Többször megszólítja az olvasót,¹⁰² egy közvetlen megszólaló attitűdjét alkalmazza, és részvételre ösztönöz a purgatóriumban szenvedő lelkek kínjainak (például hideg) közvetlen bemutatásával.¹⁰³ Az adott történetbe való behelyezkedés fontos eszköztárához tartozik még a viszonylag gyakran használt felkiáltás, az Istenhez intézett fohász és a bűnök, szenvedő személyek felismerése, illetve felismertetése.

Pater Martin – Dionysius Carthusianustól eltérően – gyakran alkalmazta az olvasóra irányított lélektani hatás eszközeit, így például amikor Tondalus gyöttrődését, lel-

93 Pater Martin külön kihangsúlyozza, hogy mindez nem ellenkezik a teológiai tanítással. Uo., 35–36.

94 Vö. DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608), 417–427.

95 VD 16 ZV 15085, 15086, 15087, 18493; VD 16 T 2263, 2265, 2268.

96 Ezt egy hosszú falon felfedezett, drágakövekkel díszes aranykapun át lehet megközelíteni. A purgatóriumból frissen kiszabult lelkek itt pihennek meg, mielőtt a mennyországba jutnának. MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 46. Vö., DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1608), 436.

97 „Quosdam vermes monstrosi dentibus venenatis rodebant.” DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 221; „Andere wurden von abscheulichen stinckenden Würmen zernagt, welche ihnen mit ihren giftigen Zähnen alles Fleisch von den Bainan hinweg frassen.” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 5.

98 Agneius történetében például Isten jogos ítéletének háttéréről lehet olvasni annak kapcsán, hogy a szenvedő lelkek három órán át voltak felszegezve különféle testrészeiknél fogva vagy tűzbe lógatva vagy hidegre téve. Uo., 41–43.

99 „welcher vil erschrecklicher war als der vorige Orth”. Uo., 7.

100 „Nun wollen wir wider zu der History schreyten.” Uo., 11.

101 Uo., 23.

102 „Behertzige dises ein wenig, O frommer Christ”. Uo., 10.

103 „Trage auch in Behertzigung diser schwären Peinen ein hertzliches Mitleyden mit disen armen Seelen, und seuffzte oft zu Gott umb ihre Erlösung, sprechend: O Gott [...]”. Uo., 11.

kiállapotát mutatta be.¹⁰⁴ Tondalus egyes szám első személyben szólal meg akkor is, amikor egy egész napon át szenvednie kell bűneiért a „Bestien [...] Achäron”-ban.¹⁰⁵ Ugyanakkor – az elmondottakkal összhangban – Pater Martin törekszik arra is, hogy oldja a történet tudatosan felfokozott feszültségét, így például a zárórészben a megnyugtató irányába hat a purgatórium szenvedései után egy másik túlvilági távlat, a menny és az ottani örömek felvillantása.¹⁰⁶ Ehhez hasonlóan katartikus élménynek számít Agneius története végén a már üdvözült, illetve a purgatóriumból éppen kiszabadult lelkek meglátásának leírása.¹⁰⁷

Viszonylag ritkábban használt szövegmódosító elem a hivatkozott forrásszöveghez viszonyított kihagyás, illetve a részleges fordítás, ezt a megoldást Pater Martin általában a személyek, társadalmi csoportok purgatóriumi bemutatására használja.¹⁰⁸

Összességében Pater Martin az irodalmi eszköztár elemeit felhasználva olyan módosított szövegű exemplumokat kínált olvasóinak, melyek – elgondolása szerint – hatásosan ösztönöztek a purgatóriumi lelkek imádsággal történő kiváltására. Az imádságoskönyv hasznához (Nutz) hozzájárulni látszik a három történet kontextusba helyezése, a históriák előkészítették és hatásosan „aláfestették” a következő részben hat pontba szedett lelki „hasznot”, melyet a szerző szerint magáénak vallhat minden olyan személy, aki áhítatot végezve a tisztító tűzben szenvedők segítségére siet.¹⁰⁹

Az első kiadásban, majd annak rövid időn belül történt átszerkesztésében és a későbbi kiadásokban a Pater Martin-féle történetek szövege alig módosult. A változások mindössze egy-egy kifejezés alakításában,¹¹⁰ néhány rövid bekezdés elhagyásában,¹¹¹ azaz lényegében nyelvi modernizálásban érthetők tetten. Az évszázados szövegstabilitás mindenekelőtt Pater Martin sajátos, vonzó stílusának köszönhető, mivel a három történet német nyelvű szövegének alakítása messze túlmutat egy latinból németre fordított textus keretein.

104 Pater Martin szerint például a purgatóriumjárás elején Tondalus tisztában van azzal, hogy meghalt és elkövetett bűnei miatt jogos a félelme a rá váró büntetés, ezért inkább élni akar. E szükséghelyzetben Istenhez fordul, aki meghallgatva a kérést, angyalt küld Tondalus segítségére. Az angyal felvilágosítja Tondalust, hogy a bűnei miatt valóban szenvednie kell, de jelenleg jóval kevesebbet, mint amúgy kellene, és megnyugtató felszólítja „folge mir [...] dann du musst widerumb zu deinem Leib kehren und alles was du gesehen hast erzehlen.” Uo., 24. Dionysius Carthusianusnál viszont csak annyi szerepel, hogy „ductus ab angelo”. DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 233.

105 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 29–30. Ilyen rész nincs Dionysius Carthusianusnál, DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 235.

106 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 1690, 22.

107 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 1690, 46–47.

108 Pl. DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *Liber...*, (1578), 223–227; MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 17–19.

109 1. a szenvedő lelkekért mondott imádság többet ér, mint az önmagunkért végzett; 2. az irgalmasság cselekedeteihez ad hozzá az imádkozó; 3. mennyei adományokat nyer az, aki a szenvedő lelkekért imádkozik, éppúgy, mint azt S. Catharina de Bononia (Caterina de' Vigri, 1413–1463) élete példázza; 4. aki így imádkozik, halálakor segítséget kap; 5. a szenvedő lelkekért imádkozó gyorsabban szabadul a purgatóriumból; 6. aki így cselekszik, magát Istent tudhatja a bartájának. Uo., 49–67.

110 Pl. „Ja sagte auch [...] – „Wie er auch sagte [...]” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 1690, 7 – MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 1746, 5; „Eine gute Weil stunden [...]” – „Ein weil Stunden [...]” MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, 1690, 10 – MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 6.

111 Vö. MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690), 22, 23, 37; MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746), 11, 17.

A magyarországi *Himmelschlüssel*-kiadások száma megközelíti a százat. Közülük – a kutatás jelenlegi állapota szerint – a történeteket a német nyelvterületen megjelent kiadványokhoz hasonlóan az úgynevezett nagy *Himmelschlüsselek* egy része tartalmazza. Ezek nálunk is eltérő címeken jelentek meg (így például *Goldener Himmel-Schlüssel*, *Großer goldener Himmel-Schlüssel*) különböző nyomdákban a 18. század vége óta az I. világháborúig.

A nagy *Himmelschlüssel* kiadására elsőként a pesti Trattner nyomda vállalkozott (*Goldener Himmel-Schlüssel*), jelenlegi ismereteim szerint 1799 körül. Évtizedekkel később Bucsánszky Alajos is nyomtatott *Grosser goldener Himmel-Schlüssel* címmel imádságoskönyvet. A két kiadó örökösei, Trattner–Károlyi, valamint Rózsa Kálmán és Neje szintén kiadták, majd a 19. század végén Steinbrenner János kiadói vállalkozása csatlakozott hozzájuk. Az utolsó hazai kiadást egy jelenleg ellenőrizhetetlen könyvtári katalógusadat szerint Rózsa Kálmán jelentette meg 1919-ben.¹¹² A számomra hozzáférhető kiadásokat példányból megvizsgálva, az első olyan magyarországi nagy *Himmelschlüsselt*, melyben a történetek is megtalálhatók, a Trattnerische Buchdruckerey jelentette meg 1815-ben. Valószínű, hogy az ennél korábban, 1809-ben (változó ünnepek táblájának kezdete 1799) ugyanitt megjelent *Goldener Himmel-Schlüssel* szintén tartalmazza a purgatóriumtörténeteket, ebből azonban kizárólag egy olyan online kiadást tudtam megvizsgálni, mely a könyvtestet a 45. oldaltól tartalmazza.¹¹³

A Magyarországon készült, általam is hozzáférhető nagy *Himmelschlüsselek* közül a purgatóriumtörténetek kizárólag a Trattner nyomda 1815–1847 között megjelent termékeiben olvashatók. A Trattner–Károlyi nyomda és kiadónál Pesten 1853-ban készült *Großer goldener Himmel-Schlüsselben* (változó ünnepek táblája 1853–1872) az exemplumok már nem jelentek meg. Az 1847. évi kiadásban a változó ünnepek táblája az 1847–1866 közötti időszakra szól, azaz a történetekkel ellátott példányok a kiadói koncepció szerint 1866-ig lehettek forgalomban. Úgy tűnik, hogy kihagyásuk a nyomda történetének Trattner–Károlyi szakaszához kapcsolódik. A kutatás jelenlegi állapotában elmondható, hogy a hazai imádságoskönyvet vásárló közönség maximálisan háromnegyed évszázadig szembesülhetett a szövegekkel.

112 Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában szerepel ez a kiadás a Mor 2058c jelzeten. Többszöri keresés után sem láttam a kötetet, kérelapomat a „N[em] T[alálható]” jelzéssel kaptam vissza. Utolsó próbálkozásom időpontja 2021. május 27. volt.

113 Ezt a példányt az Österreichische Nationalbibliothek őrzi, jelzete 302108-B. Mivel a példány tartalomjegyzékében szerepelnek a történetek, kizárólag a kötet kézbevétele után derülhet ki, hogy ténylegesen benne vannak-e vagy nem. Utóbbi esetben maga a kiadó döntött a történetek elhagyása mellett, ami nem ritka körülmény a 18. századi német nyelvterületen megjelent kiadásoknál. Példaként egy München–Mindelheim, G. Fuirer, 1765 impresszumú kiadást említek, melynek címlapja („Darinn zufforderst in dreyen Geschichten [...]”), és tartalomjegyzéke (709. p.: „Die erste History. Von einem, der drey Taglang im Fegfeuer gewesen. 2 / Die andere History. Von einem der den dritten Tag aus dem Fegfeuer zuruck kommen. 10 / Die dritte History. Von einem, der mit Leib und Seel im Fegfeuer gewesen. 16”) egyaránt jelzi a történeteket, valójában azonban nincsenek benne. Ebben a 18. századi kötésben fennmaradt, általam ismert példányban a címlap után a 63. oldal, ezt követően pedig az imádságrész 1–708. oldalon található.

Megvizsgáltam a Magyarországon megjelent, egymástól nyelvi szempontból nem különböző purgatóriumtörténetek szövegállapotát.¹¹⁴ A pesti 1815. évi Trattner-kiadást vettem össze az első kiadással (Dillingen, Bencard, 1690) és az 1746-ban megjelent (Augsburg–Dillingen, Bencard), korábban, még a szerző életében harmadszor is módosított változattal,¹¹⁵ s megállapítottam, hogy az első történetben öt, a másodikban egy, a harmadikban pedig két szöveghelyen található lényegtelen, helyesírási vagy kifejezésbeli eltérés. Eszerint Martin von Cochem történetei nálunk is a szerző által jóváhagyott formában jelentek meg.

Kérdéses, hogy a pesti Trattner-nyomda vajon melyik kiadás szövegét vette alapul. Ennek megválaszolásához jelenleg mindössze egy évszám jelent támpontot, mivel a Pesten 1809–1847 között megjelent kiadások mindegyikében szerepel egy 1750-re dátumozott fiktív levélválasz. Pater Martin írói leleményeként a történeteket közlő kiadások kivétel nélkül tartalmazzák a „Sendschreiben der lieben Seelen des Fegfeuers an alle Christen” című iratot, melyre az áhítatokat végző személyes válaszként egy levél felvállalásával kötelezhette el magát. Ezt az „Antwort eines treuen Liebhabers der Seelen auf das vorige Sendschreiben”-t helymegjelölés nélküli dátummal látták el („Datum am aller Seelentag, im Jahr [...]”), melyben az évszám igazodni látszik a kiadások megjelenéséhez. Így például ezt a szöveget a *Guldener Himmels-Schlüssel* Augsburg–Dillingen, 1746. évi kiadásában (Bencards Wittib) 1745-re (48. p.), a brünni 1751-es kiadásban (J. M. Swoboda) 1732-re (50. p.), a München–Mindelheim, 1753. évi kiadásban (G. Fuirer) 1753-ra, az augsburg–innsbrucki 1770-es kiadásban (Joseph Wolff) 1750-re (76. p.), és további két augsburgi Wolff-kiadásban (1774 – 76. p., 1791 – 76. p.) ugyancsak 1750-re dátumozták. Az adatokból feltételezhető, hogy a pesti Trattner-nyomda egy 1750. évi vagy ezt követően megjelent olyan kiadást vett alapul, melyben a szenvedő lelkek körlevelére (Sendschreiben) adott feleletet 1750-re dátumozták. Mindebből nyilvánvaló, hogy a *Himmelschlüssel*-purgatóriumtörténetek jelentős késéssel jutottak el Magyarországra. Az első kiadás megjelenésétől (1690) az első pesti Trattner-kiadásig (1799 körül) legalább száz, a magyarországi kiadás alapjául szolgáló kiadástól pedig mintegy ötven évnek kellett eltelnie.

* * *

Befejezésként jogos a kérdésselvetés, vajon számíthattak-e ezek az exemplummá formált víziók jelentősebb hazai érdeklődésre? Mivel a nagy *Himmelschlüsse*lekben megjelent történetek befogadástörténetére egyelőre nem találtam adatot, a válasz mindaddig késni fog, amíg ilyen forrás ismertté nem válik.¹¹⁶ Tudomásom szerint a történeteket Pater Martin halála után viszonylag gyorsan kihagyták az imádságoskönyv kiadásai közül, például már az 1727., majd 1729. évi augsburg–dillingeni kiadásokba (Bencards

114 Megvizsgált kiadások: Pest: Trattner, 1815; 1817; (1831); (1847).

115 MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1690); MARTIN VON COCHEM, *Guldener...*, (1746).

116 A megvizsgált három purgatóriumtörténetnek eddig még nem találtam nyomát ponyvanyomtatványokban sem.

Wittib) sem kerültek be. Ugyanakkor ismert olyan nem magyarországi kiadás, melyben a történeteket az adott korhoz illeszkedően modernizálták. Az ambergi retorika professzor, egykori bencés szerzetes, Romanus Baumgärtner például egy sulzbachi kiadás (*Goldener Himmel-Schlüssel [...] durch Pater Martin von Cochem, Capuciner Ordens, Umgearbeitet von Romanus Baumgärtner, ehemaligen Benedictiner und Professor der Rhetorik zu Amberg*, Seidelsche Buchhandlung, 1849) számára átdolgozta a históriákat. Baumgärtner rövid teológiai megfontolás után megjegyezte, hogy a purgatóriumi példaképek olvasása akkor sem okozhat lelki kárt, ha az elbeszélések nem valós eseményekből, hanem fikció vagy költői képzelet révén jöttek létre („ex fictione quadam, seu poëmate sensus” 2. p.), ezért átdolgozott formában ismét közreadja azokat. A történetek műfaji megjelölésére a „narrationcula” kifejezést használta. A közlés sorrendjén nem változtatott, a szövegeket rövidítve, egyszerű nyelvezetet használva, a források megnevezését elhagyva adta közre. Az első történet címeként „Die erste Begebenheit”-et választotta (3–6. p.), s a históriához rövid saját értelmezést fűzött (6–7. p.). A másodikként közölt történet címe a „Zweite Erzählung” lett (7–11. p.), ehhez Baumgärtner éppúgy nem készített magyarázatot, mint a „Dritte Begebenheit”-hez (12–15. p.).

Mindebből úgy tűnik, hogy Pater Martin formabontó, egyetlen téma köré szerkesztett *Guldener Himmels-Schlüssele*, melyben megvalósította az imádságoskönyveket más műfajú szövegek bevonásával megújítani, az érdeklődést felfrissíteni és irányítani kívánó elképzelését, a rengeteg kiadás¹¹⁷ ellenére csak korlátozott mértékben kapott befogadást, követést vagy elismerést.¹¹⁸

117 ROTH, *P. Martin...*, 98–112; 339 kiadást írt le; ROTH, „Das Verzeichnis...”, 59; 321 kiadást említ.

118 A történetekkel együtt kikoptak a kiadásokból Pater Martin tisztítóűzben szenvedőkre irányuló értekező szövegei is, továbbá egyéb tanácsai, köztük a különösen érdekes rövid idő alatt sok imádkozásra tanító rész („Weiß in kurzer Zeit viel zu bethen, so den Geist- oder Weltlichen sehr dienlich”), mely egyaránt szólt egyházi és világi személyekhez. MARTIN VON COCHEM, *Goldener Himmel-Schlüssel* (Pesth: Trattner, 1815), 63–67.